

УДК 339.976.2

JEL H12

DOI 10.32782/2786-765X/2024-4-13

Кальченко Т.В.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного менеджменту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8804-5582>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Стаття висвітлює актуальну проблему цивілізаційного впливу на сучасний стан та подальші перспективні процеси глобальних трансформацій. Метою статті було показати ймовірні основні соціально-економічні наслідки сучасних кризових станів, які знаходяться в стадії розгортання. Персоніфікований науковий внесок автора полягає в тому, що основний акцент під час аналізу робиться на детальному дослідженні основних складових глобальної системної кризи, що розгортається в поточних умовах – культурній, демографічній, ресурсній, фінансово-борговій тощо. Елементи наукової новизни містить констатація глибина та драматизм суперечностей і особливостей глобального розвитку в умовах вичерпання потенціалу глобального регуляторного впливу. Також ідентифіковано певні штучні причини системної кризи, коли цілеспрямовано руйнуються традиційні підвалини існування постіндустріальної економічної платформи задля побудови нового формату відносин, коли в умовах неминучості наближення меж зростання глобальної економіки, бажаним є демонтаж класичного інституційного забезпечення з державою на чолі, що може надавати як певну гарантію соціального балансу і комфорту, так і генерувати додаткові проблеми та ризики нового зразку. Особливу роль приділено соціально-економічним процесам, які самим безпосереднім чином стають каталізатором глобальних криз. Розкривається феномен нової парадигми трудових відносин, які в умовах автоматизації і інновацізації набувають доволі специфічний характер, коли праця стає привілеєм, право на яке потрібно буде заслужити або сплатити. Практичне значення результатів дослідження полягає в їх подальшому можливому використанні в процесі стратегічного планування економічного розвитку держав, корпорацій та інших форм бізнес-активності. Основні висновки полягають у тому, що подальше поглиблення негативних соціальних наслідків системної кризи і інтенсифікація конфліктності призведе до двох край небезпечних сценаріїв соціального вибуху – між етнічними, расовими, конфесійними групами та між носіями традиційної та модернової системи цінностей.

Ключові слова: цивілізація, система, капіталізм, еліта, криза, об'єкт, управління, ресурс.

Постановка проблеми. В глобальних умовах протистояння між цивілізаціями, націями, державами майже дійшло до крайньої межі. На перший погляд причини будь-яких конфліктів виглядають достатньо зрозуміло – загарбництво, територіальні претензії, ресурси, геополітичний тиск і шантаж. Але якщо розглянути цю проблему комплексно, виникає цілий ряд питань. Чому одні конфлікти виникають і згасають майже миттєво, а інші навіть через декілька років не тільки не завершуються, але і отримують новий поштовх, чому гібридизація стала настільки популярною технологією ведення війн тощо. Відповідь буде визначатися геостратегічними орієнтирами глобального розвитку, який неможливий без технологій і ресурсів, яких завжди бракує. Крім того, завдяки конфліктам підживлюється економічні комплекси країн, які, не приймаючи участь в конфліктах безпосередньо, активно беруть участь в переформатуванні ринків, що забезпечують потреби задіяних сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення феномену нового

формату соціалізації в умовах трансформацій фокусує інтерес багатьох вчених. Широко використовуються праці Дж. Естебана, Л. Майорала, Д. Рея [3; 4], Дж. Феарона [5], Дж. Хенріча [6]. Проте, звичайно, багато аспектів лишається поза увагою, зокрема, проблематика комплексного підходу до системних глобальних криз, визначення сценаріїв їх визрівання та розвитку, груп соціально-економічних наслідків тощо. Ця проблематика розкривається в нашій роботі.

Мета статі Нагальною потребою сьогодення є намагання розібратися в особливостях феномену глобальної турбулентності і зрозуміти соціальні наслідки його подальших формацій. В цьому ми і покладаємо основну мету публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ознаки того, що цивілізаційний розвиток сьогодення добігає кінця і дійшов до межі можливостей власного прогресивного розвитку зазвичай можуть бути представленими:

1. *Цивілізаційною та культурною кризою*, що здобуває вираз у розпаді базових

світоглядних парадигм (онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, естетичних та етичних), які закладали підґрунтя європейської цивілізації за власним історичним походженням і цивілізації світової за власним актуальним станом. Ця криза, чи вірніше її назвати колапс здобуває прояв у різноманітних сферах, включаючи дехристиянізацію, кризу парадигм і підрив авторитету науки і раціонального мислення в цілому, комплекс провини за колоніалізм і сумнозвісні «домінування і соціальні привілеї білих», самозречення власної расової і культурно-історичної ідентичності, втрату естетичних канонів і витіснення класичного академізму примітивними і вульгарними постмодерними формами, що паразитують на відсутності в мистецтві об'єктивних критеріїв оцінки якості і цінності, втрату загальноприйнятних і загальновизнаних норм поведінки і образу життя тощо. Таким чином, постмодерн в даному контексті виступає лише намаганням описати стан аномії, що тотально охопила усі сфери соціального життя. Тобто мова йдеться про втрату норм, що скріпляють суспільство, і як наслідок, розпад соціальних інститутів [2, с. 86].

2. **Соціально-економічний колапс**, що пов'язаний зі станом безвиході розвитку капіталістичних відносин. Адже в умовах глобалізації факт «перетравлення» периферійних зон вже не є новиною. А для капіталізму нульове зростання (тобто просте самовідтворення) є фатальним. Навіть уповільнення темпів зростання за умов збереження останнього сприймається в якості феномену, що загрожує стабільності системи та самому її існуванню. Оскільки прибуток за умов капіталістичного розвитку виступає єдиним сенсом виробництва, падіння його середньої норми до нуля, а тим більше, до мінусових показників означає, що одні елементи системи можуть вижити, продовжуючи стягувати прибуток, тільки за рахунок знищення інших. Іншими словами, система в цьому випадку починає активно «перетравлювати сама себе». Примітним фактом при цьому є те, що неможливість подальшого відтворення глобальної капіталістичної системи була усвідомлена самою верхівкою олігархічних кланів, починаючи з відомої доповіді «Межі зростання» (і наступних), закінчуючи працями і виступами Жака Атталі і Клауса Мартіна Шваба. Колапс капіталізму в даному зв'язку характеризується двома аспектами – власне економічним, пов'язаним з докорінними змінами моделі світового господарства та суспільно-політичним, викликаним розпадом усієї політичної, соціальної і правової надбудови, пов'язаної

з капіталізмом, включаючи інститути національної державності, буржуазної демократії, права приватної власності, як і права взагалі, як категорії. В даному випадку очевидним є те, що світові еліти цілком помітно вдаються до намагання здійснити керований проектний демонтаж капіталізму і побудови деякої посткапіталістичної адміністративно-розподільчої системи «нового домінанту». Але в умовах, коли зникає «середній клас», що складав базис минулого буржуазного громадянського суспільства, це може призвести до переростання проектного «керованого хаосу» до хаосу, що вийшов з-під будь-якого контролю.

3. **Борговою кризою**, що неминує насувається у глобальному масштабі. Накопичення боргів, що безупинно зростають, вже давно перетнуло межу, коли вони в принципі не можуть бути сплаченими, і наближається до того кордону, коли стає неможливим їх просте обслуговування. Закредитованість глобальної економіки розповсюджується на усі її рівні, починаючи з державних боргів і закінчуючи боргами окремих локальних господарств. Сам по собі неминучий борговий, і як наслідок фінансовий колапс не є фактором цивілізаційного масштабу. Він міг би бути розв'язаним шляхом разового дефолту, що перезапускає усю систему. Звичайно, це було б болісною для глобальної економіки кризою, за масштабом, скоріше схожою на Велику Депресію. Проблема, проте, в тому, що для інших, більш фундаментальних факторів, подібна боргова криза може слугувати тригером розпаду [4, с. 1327].

4. **Демографічною кризою**. Розпад норм та соціальних інститутів, безумовно викликав і депопуляційні процеси, тобто падіння народжуваності нижче рівня суто біологічного відтворення. Само по собі просте зниження чисельності населення в умовах поточного перенаселення не тільки не було б проблемою, але скоріше могло б стабілізувати і розрядити ситуацію. Проблема ж криється не в самому по собі зниженні чисельності населення, а у двох інших факторах, з якими воно нерозривно споріднено. Першим з них є порушення балансу між працюючими виробниками товарів та послуг та пенсіонерами-утриманцями. Подібна проблема, в умовах сучасного рівня автоматизації праці, що породжує надлишок робочої сили і дефіцит робочих місць, може бути розв'язаною і не є настільки катастрофічною, хоча і тією, що створює додатковий тиск на економіку, що перебуває у кризовому стані. Більш загрозовим є другий фактор – те, що скорочення корінного населення

розвинутих країн (причому, в першу чергу, найбільш освіченого і культурного) відбувається на тлі міграції з країн Третього Світу, що заміщує та переходить до стадії витіснення. При цьому мігранти не асимілюються і не переймають культурні норми приймаючої країни. Навпаки, самі норми мігрантів, що перебувають на більш низькому ступені як мінімум соціального і культурного розвитку, стають все більш дієвими і життєздатними, тими, що об'єднують і мобілізують, одночасно виступаючи як противага деморалізованому і розпорошеному корінному населенню. В результаті унаочнюється сценарій глобальної анклавізації діаспоральних осередків [3, с. 1327].

5. Вичерпанням природних ресурсів і екологічною кризою Проблема антропогенного навантаження на біосферу Земної кулі актуалізується як ніколи. Проте набагато більшу загрозу існуванню людської цивілізації становить процес виснаження невідтворюваних природних ресурсів, що є здатним підірвати докорінні засади глобальної економіки. Знов-таки, сам фактор виснаження природних ресурсів міг би навіть стимулювати інноваційні процеси, примушуючи до переходу до більш довершених технологій видобутку і споживання, проте у сполученні з іншими факторами, що дестабілізують як економіку, так і сферу управління, він також може стати тригером краху усієї системи.

Отже, відбулося співпадіння у часі, накладання та інтерференція одночасно декількох криз – *загальноцивілізаційної* (глухий кут парадигм гуманізму, раціоналізму та сцієнтизму), *соціальної* (структурна деградація суспільства, інтелектуальна та культурна деградація населення світової метрополії, неконтрольована масова міграція), *економічної* (неможливість відтворення капіталізму у «замкненому просторі», падіння до нуля і навіть до від'ємних показників норми прибутку на капітал, конфлікт виробничих сил, що відповідають рівню розвитку інформаційного суспільства, і капіталістичних суспільних відносин), *фінансової* (неможливість подальшого обслуговування світового боргу і кредитування кінцевого споживчого попиту) і *політичної* у вузькому сенсі цього слова (фактичний розкол всередині світової олігархії і, як наслідок, розпад єдиного суб'єкту глобального управління і втрата керованості світовими процесами) [1, с. 32].

Майже усі найкрупніші суб'єкти глобальної геополітики на сьогодні знаходяться у кризовому стані. Достатньо показовим прикладом є тектонічні процеси в США.

Європа, крім соціальної дестабілізації, викликаній наслідками міграційної кризи 2015 р., разом з економічними, соціальними і фінансовими результатами боротьби з пандемією коронавірусу (включаючи вливання в економіку великої маси нічим не забезпечених грошей), у 2022 р. стикнулася з додатковими факторами розриву стійких торговельних відносин і руйнуванням логістичних маршрутів [2, с. 97].

При цьому все це відбувалося на тлі переходу Європи на нову енергетичну модель. Як результат, спостерігався доволі істотний інфляційний стрибок, що боляче вдарив по енергомістким галузям промисловості, скоротило споживчий попит, призвів до відтоку промислового капіталу в країни з більш сприятливою ситуацією в енергетиці.

Китай стикнувся спочатку з кризою минулої економічної моделі, що орієнтувалася на експорт і забезпечувалася дешевизною власної робочої сили. Намагання переорієнтуватися на потреби внутрішнього попиту, що вимагає підвищення купівельної спроможності, а отже, і оплати праці, спонукало виникнення інших проблем, зокрема дисбалансу у регіональному розвитку, зростання боргового навантаження. Економічна нестабільність частково породжує, а частково накладається на внутрішньополітичну (злам минулої системи регулярної зміни еліт) і зовнішньополітичну (ескалація конфлікту з Тайванем) [6, с. 301].

В кожному з перерахованих вище випадків накопичення внутрішніх суперечностей і дисбалансів може призвести як до хаосу всередині великого кластеру (США, ЄС чи Китай), так і до намагання експортувати протиріччя, перетворивши їх у зовнішньоекономічну кризу і розв'язавши його завдяки локальній війні. Отже, загострення криз в центрах глобальної влади створює додаткову напругу, що помітно наближає початок Третьої світової війни. При цьому слід відмітити наявність двох характерних факторів, які ще більш актуалізують цю загрозу [5, с. 112].

По-перше, вперше за усю історію людства склалася ситуація економічної надмірності абсолютної більшості населення. В останні десятиліття швидкі темпи інноваційності і інтелектуалізації праці призвели до того, що обсяг існуючої робочої сили став надлишковим, в той час, як лімітуючим фактором виробництва усіх видів життєвих благ залишалися природні ресурси. Це призвело до фундаментальної трансформації відносин між елітами та масами, які вперше в історії людства набули антагоністичного характеру.

Більша частина населення для правлячих еліт перетворилася з корисного і навіть необхідного ресурсу на чистий тягар і джерело економічних витрат. Отже, вперше еліти постали перед проблемою не розпліднення і розвитку населення, а скорочення і зниження його інтелекту, здатностей до мислення і моральних якостей. Фактично еліти об'єктивно зацікавлені у контрольованому геноциді населення. Це означає, що не тільки маси для еліт, але і еліти для мас перетворилися з корисного симбіонту на об'єктивного ворога. Проте проблема «зайвих людей» не обмежується тільки відносинами між елітами та масами. Праця більшості людей стала надлишковою, а робочі місця (рівно, як і ніші соціальної самореалізації, навіть суто некомерційні) стали дефіцитними. Все йде до того, коли робітник не тільки не буде отримувати за власну працю заробітну плату, але й змушений буде сплачувати власне право на зайнятість з коштів базового основного доходу. Іншими словами, виробництво і споживання в найбільш розвинутих країнах ось-ось зміняться місцями: споживання перетвориться на оплачувану працю, а можливість участі у виробництві – на розкіш і задоволення, що вимагає оплати. Так звана «економіка послуг» виступає тут лише паліативом і не вирішує проблеми за суттю. Все більший обсяг зайнятості стає штучним, породжуючи феномен «псевдозайнятості» [7, с. 211].

Висновки. Таким чином, перший унікальний фактор трансформації сьогодення – відчуття «непотрібності» людей один іншому: мас елітам, еліт – масам, співгромадян – один іншому, дітей – батькам. Парадигма «людина людині – зайняте місце» у сполученні з відчуттям власної незатребуваності вже сама по собі виступає сильною передумовою появи думки про неминучість настання деякої кризи, що радикально знизить кількість «зайвого»

населення, які не приносять користі, а споживають не відтворювані і постійно зникаючі ресурси.

Другий ж фактор є пов'язаним з розпадом всередині суспільств єдиної системи цінностей і норм, що з'єднувала людей. В цій ситуації в якості «чужинців» сприймаються майже усі, адже у суспільстві виникає численна кількість розподілених за самими різними ціннісними установками, ознаками і напрямками груп. Таким чином, людина якби опиняється одночасно у множині не співпадаючих у власних кордонах груп – етнічної, політичної, соціальної та культурної ідентичності, проте приналежність до кожної з них при цьому є слабкою, оскільки за кожним іншим питанням і ознакою ці «свої» опиняються вже «чужинцями». Ця ситуація постійної зміни поточної ситуативної коаліції з будь-якого питання цінностей утримує суспільство у нестійкій рівновазі, не дозволяючи кристалізуватися стійким спільнотам з визначеним кордоном «ми та вони» за усіма значущими ознаками одночасно. Таким чином, на сьогодні ми вбачаємо найбільш реалістичними два сценарії руйнування соціуму. Перший – це вибух взаємної нетерплячості між етнічними, расовими та конфесійними групами в умовах сучасного мультикультуралізму, що проживають компактно та змішано на одній і тій ж самій території. Це і є сценарій глобального апокаліпсису. Другий сценарій, не менш песимістичний, являє собою зіткнення носіїв традиційної та нової етики, тобто між традиціоналістами та лібералами. Оскільки в суспільстві вже давно накопичений великий потенціал агресії, реалізація обох сценаріїв видається цілком можливою і навіть доцільною з метою остаточного демонтажу постіндустріальної парадигми і започаткування нового етапу розвитку.

Бібліографічний список

1. Кальченко Т.В. Цивілізаційні виміри глобальної системної кризи. *Вчені записки. Збірник наукових праць ДВНЗ «Київський Національний Економічний Університет імені Вадима Гетьмана»*. 2021. № 24(3). С. 30–39.
2. Кальченко Т.В. Регіональне і корпоративне лідерство а глобальній управлінській системі: монографія. Київ : Знання України, 2023. 115 с.
3. Esteban J., Mayoral L., Rey D. Ethnicity and conflict: An empirical study. *American Economic Review*. 2012. Vol. 102. № 4. P. 1310–1342.
4. Esteban J., Mayoral L., Rey D. Ethnicity and conflict: An Theory and facts. *Science*. 2012. Vol. 336. № 6083. P. 858–865.
5. Fearon J.D. Ethnic mobilization and ethnic violence. In the *Oxford Handbook of Political Economy*, edited by D.A. Wittman and B.R. Weingast, 852-868. Oxford; Oxford University Press, 2008. 345 p.
6. Henrich J. *The Secret of Our Success. How Culture is Dividing Human Evolution, Domesticating our Species and Making us Smarter*//Princeton and Oxford. Princeton University Press, 2016. 456 p.
7. Graeber D.R. *Bullshit jobs. A Theory*: Penguin, 2018. 365 p.

References:

1. Kalchenko T. (2021) Cyvilizaciyni vymiry hlobal'noyi ekonomichnoyi kryzy [Civilizational dimensions of the global system crisis]. *Scientific notes. Collection of scientific works of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*, no. 24(3), pp. 30–39.
2. Kalchenko T. (2023) *Regional'ne i korporatyvne liderstvo v hlobal'niy upravlinskiy systemi* [Regional and corporate leadership in a global governance system]: monograph. Kyiv: Znannya Ukrainy, 115 p.
3. Esteban J., Mayoral L., Rey D. (2012) Ethnicity and conflict: An empirical study. *American Economic Review*, vol. 102, no. 4, pp. 1310–1342.
4. Esteban J., Mayoral L., Rey D. (2012) Ethnicity and conflict: An Theory and facts. *Science*, vol. 336, no. 6083, pp. 858–865.
5. Fearon J.D. (2008) Ethnic mobilization and ethnic violence. In the Oxford Handbook of Political Economy, edited by D. A. Wittmen and B. R. Weingast, 852-868. Oxford; Oxford University Press, 345 p.
6. Henrich J. (2016) *The Secret of Our Success. How Culture is Dividing Human Evolution, Domesticating our Species and Making us Smarter*. Princeton and Oxford. Princeton University Press, 456 p.
7. Graeber D. R. (2018) *Bullshit jobs. A Theory*: Penguin, 365 p.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

Tymur Kalchenko

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at the International Management Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8804-5582>

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE GLOBAL SYSTEMIC CRISIS

The article highlights the current problem of civilizational influence on the current state and further perspective processes of global transformations. **The objective** of the article was to show the likely main socio-economic consequences of modern crisis situations that are in the unfolding stage. The personalized scientific contribution of the author is that the main emphasis during the analysis is on a detailed study of the main components of the global systemic crisis unfolding in the current conditions – cultural, demographic, resource, financial and debt, etc. A number of general scientific and special **methods** of theoretical and empirical research were used, in particular, the historical method and the method of comparison. **Scientific novelty** includes the statement of the depth and drama of contradictions and features of global development in conditions of exhaustion of the potential of global regulatory influence. Certain artificial causes of the systemic crisis have also been identified, when the traditional foundations of the existence of the post-industrial economic platform are purposefully destroyed in order to build a new format of relations, when in the conditions of the inevitability of approaching the limits of the growth of the global economy, the dismantling of classical institutional support led by the state, which can provide as a certain guarantee, is desirable social balance and comfort, and generate additional problems and risks of a new type. A special role is given to socio-economic processes, which most directly become the catalyst of global crises. The phenomenon of a new paradigm of labor relations is revealed, which in the conditions of automation and innovation acquire a rather specific character, when work becomes a privilege, the right to which will have to be earned or paid for. **The practical significance** of the research results lies in their further possible use in the process of strategic planning of the economic development of states, corporations and other forms of business activity. **The results** are that the further deepening of the negative social consequences of the systemic crisis and the intensification of conflict will lead to two extremely dangerous scenarios of social explosion – between ethnic, racial, religious groups and between carriers of traditional and modern value systems.

Key words: civilization, system, capitalism, elite, crisis, object, management, resource.